

HENRYK PIETRAS SJ

Gdy się modlicie,
mówcie...

**Najstarsi mistrzowie
chrześcijańskiej modlitwy**

© Wydawnictwo WAM, 2024
Wydanie drugie, poprawione i uzupełnione

Tytuł pierwszego wydania: *Odpowiedź na Słowo.*
Najstarsi mistrzowie chrześcijańskiej modlitwy
WAM, Kraków 1993

Przekład na podstawie:

Tertulian z Kartaginy (ok. 155–220), *De oratione*
tłumaczył Henryk Pietras SJ

Cyprian, biskup Kartaginy (ok. 200–258), *De Dominica Oratione*
tłumaczyła Anna Urszula Korab (†)

Orygenes, kapłan z Aleksandrii (ok. 186–253), *Peri Euches*
tłumaczyli: Wojciech Kania, Henryk Pietras SJ

Opracowanie: Marek Ingot SJ, Henryk Pietras SJ
Opieka redakcyjna: Katarzyna Stokłosa
Korekta: Arkadiusz Ziernicki
Projekt okładki: Dominik Wicher
Skład: Edycja

ISBN 978-83-277-3751-9

WYDAWNICTWO WAM
ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków
tel. 12 62 93 200
e-mail: wam@wydawnictwowam.pl

DZIAŁ HANDLOWY
tel. 12 62 93 254-255 • faks 12 62 93 496
e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

KSIĘGARNIA WYSYŁKOWA
tel. 12 62 93 260
www.wydawnictwowam.pl

Druk i oprawa: MCP • Marki k. Warszawy
Publikację wydrukowano na papierze Ecco book cream 70 g vol. 2.0
dostarczonym przez Antalis Poland Sp. z o.o.

TERTULIAN Z KARTAGINY

O modlitwie

MODLITWA POCHODZĄCA OD BOGA

Modlitwa Pańska jest niebiańska, jak wszystko, co pochodzi od Boga. Wymaga ona wiary we wszechobecność Boga, a sama jest jakby skrótem całego nauczania Chrystusa.

1. Duch Boży, Słowo Boże i Boży Rozum, Słowo Rozumu i Rozum Słowa oraz Ducha, Jezus Chrystus, nasz Pan¹, dla nowych uczniów Nowego Przymierza ustalił nową formę modlitwy. Trzeba było bowiem i w tym wlać nowe wino w nowe naczynia, a nową łąkę przyszyć do nowego ubrania². Wszystko zresztą, co było dawniej, albo zostało zmienione jak obrzezanie, albo uzupełnione jak dawne Prawo, albo spełnione jak prorocтво, albo udoskonalone jak sama wiara. Łaska Boża odnowiła wszystko ze stanu cielesnego na duchowy przez dodanie Ewangelii doprowadzającej do końca cały wiek wcześniejszy, a w której Pan nasz, Jezus Chrystus, przedstawił się jako Duch

---

¹ „Duch” występuje tu jako określenie Syna Bożego, a nie trzeciej Osoby Boskiej.

² Mt 9,16.

Boży, Słowo Boże i Mądrość Boża. Duch – ponieważ był mocny, Słowo – ponieważ nauczał, Mądrość – ponieważ przyszedł. Tak więc ustanowiona przez Chrystusa modlitwa składa się z trzech rzeczywistości: z ducha – bo wiele może, ze słowa – bo jest głoszona, z myśli – bo jest przyjmowana³.

Również i Jan uczył się modlić swoich uczniów, ale wszystko u Jana było przygotowaniem dla Chrystusa. Z Jego wzrostem, według zapowiedzi i samego Jana, że Ten ma rosnąć, a on się umniejszać⁴, całe dzieło służby, z samym duchem, przeszło na Pana⁵. Dlatego nie wiadomo, jakimi słowami uczył Jan modlitwy, bo rzeczy ziemskie ustąpiły niebieskim. Powiedziano, że ten, kto z ziemi przychodzi, objawia rzeczy ziemskie, a kto przychodzi z nieba, mówi to, co tam widział⁶. A czyż to, co należy do Chrystusa Pana, nie jest niebieskie? Dotyczy to więc także zasad modlitwy.

Rozważmy więc, najmilsi, Jego niebiańską mądrość, zaczynając od przykazania modlenia się w ukryciu⁷, które wymaga od człowieka wiary, że Bóg wszechmocny widzi także w domu i w ukryciu, oraz prostoty wiary, aby oddawać cześć tylko

---

³ Tłumaczenie przypuszczalne.

⁴ J 3,30.

⁵ Misję prorocką często rozumiano jako związaną z duchem prorockim, który jest udzielany i może przechodzić na innych ludzi, jak z Eliasza na Elizeusza.

⁶ J 3,31.

⁷ Mt 6,6.

O modlitwie

Temu, w którego się wierzy, że widzi i słyszy wszędzie. W tym przykazaniu z prostotą łączy się także i mądrość, jeśli nie sądzimy, iż mamy się zbliżać z mnóstwem słów do Pana, którego przychylności jesteśmy zresztą pewni. Zasługuje również na podkreślenie zwięzłość modlitwy, stanowiąca trzeci stopień mądrości, bowiem tak, jak jest oszczędna w słowa, tak jest bogata w treść. Obejmuje ona przy tym nie tylko istotne zadania modlitwy, to jest cześć Bożą i ludzkie prośby, lecz także prawie całe Słowo Pańskie i dokładne przypomnienie nauki; tak że rzeczywiście jest skrótem całej Ewangelii.

OJCZE...

W wezwaniu tym oddajemy cześć równocześnie Ojcu i Synowi oraz wspominamy naszą Matkę – Kościół.

2. [Modlitwa] rozpoczyna się od świadectwa o Bogu i od zasługi wiary, kiedy mówimy „Ojcze, który jesteś w niebie”. Bowiem równocześnie modlimy się do Boga i okazujemy wiarę, której zasługą jest właśnie to wezwanie. Napisano bowiem: „Tym, którzy uwierzyli w Niego, dał moc, aby nazywali się dziećmi Bożymi”⁸. Pan często przedstawiał nam Boga jako Ojca, a nawet nakazał, abyśmy nikogo na ziemi nie

---

⁸ J 1,11.

Tertulian z Kartaginy

nazywali Ojcem, tylko Tego, którego mamy w niebie⁹. Tak więc się modląc, wypełniamy również przykazanie. Szczęśliwi, którzy znają Ojca! Właśnie dlatego Izrael spotkał się z wyrzutem, o czym Duch świadczy wobec nieba i ziemi: „Zrodziłem synów, a ci mnie nie znają”¹⁰. Gdy zatem mówimy „Ojcze”, zwracamy się do Boga i wyznajemy przez to szacunek i moc.

Równocześnie w Ojcu wzywany jest i Syn, bo powiedział: „Ja i Ojciec jedno jesteśmy”¹¹. Nie pomija się tu nawet Matki Kościoła, jako że w Synu i Ojcu wyznaje się i matkę; z tego też wnosi się o imionach Ojca i Syna. Tak więc równocześnie jednym słowem oddajemy cześć Bogu z tymi, którzy do Niego należą¹², pamiętamy o przykazaniach i wspominamy tych, którzy zapomnieli o Ojcu¹³.

ŚWIĘĆ SIĘ IMIĘ TWOJE...

Nie składamy tymi słowami życzeń Panu Bogu, bo ich nie potrzebuje, ale prosimy o objawienie się Boga wszystkim ludziom i o Jego obecność we wszystkich.

3. „Ojciec” jako imię Boga nie zostało dotąd nikomu ukazane. Nawet Mojżesz, który o to pytał,

---

⁹ Mt 23,9.

¹⁰ Iz 1,2.

¹¹ J 10,30.

¹² Do Boga należy Syn i Duch.

¹³ Por. niżej, CYPRIAN, *O Modlitwie Pańskiej*, 1, 10.

O modlitwie

otrzymał inne imię. Nam zostało ono objawione w Synu. Imię Ojca nie istniało bowiem przed zaistnieniem Syna¹⁴: „przyszedłem, powiedział, w imię Ojca”¹⁵, i znów: „Ojcze, wsław imię Twoje”¹⁶. I jeszcze wyraźniej: „Imię Tve objawiłem ludziom”¹⁷. Prosimy więc, aby się święciło, nie jakoby wypadło, by ludzie życzyli Bogu dobrze, jak gdyby było jeszcze coś, czego by Mu można było życzyć, lub jakby znalazł się w potrzebie bez tych życzeń. Oczywiście, człowiek powinien błogosławić Boga na każdym miejscu i w każdym czasie, z obowiązku pamiętając o Jego dobrodziejstwach względem wszystkich ludzi, ale także i to zastępuje błogosławieństwo. Zresztą, kiedyż to imię Boże nie było święte i uświęcone samo przez się, skoro samo przez się uświęca drugich, i któremu zastęp aniołów nie przestaje mówić: „Święty, Święty, Święty”¹⁸! A więc i my – przyszli towarzysze aniołów, jeśli na to zasłużymy – uczmy się już teraz tej niebieskiej pieśni dla Boga i liturgii przyszłej chwały. Tyle odnośnie do czci Bożej.

Na koniec, jeśli chodzi o przedmiot naszej prośby, to mówiąc: „święć się imię Twoje”, prosimy, aby

---

¹⁴ Według Tertuliana druga Osoba Boska istniała odwiecznie w Bogu jako Mądrość, potem, po „wymówieniu”, jako Słowo i w końcu jako Syn; Por. *Przeciw Prakseaszowi*, tłum. E. BUSZEWICZ, ŻMT 4, Wydawnictwo WAM, Kraków 1997.

¹⁵ J 5,43.

¹⁶ J 12,28.

¹⁷ J 17,26.

¹⁸ Iz 6,3; Ap 4,8.

Tertulian z Kartaginy

się ono święciło w nas, którzy w Nim jesteśmy, a także w drugich, na których jeszcze czeka łaska Boża, abyśmy okazali się posłuszni przykazaniu, modląc się za wszystkich, również za swych nieprzyjaciół. Dlatego też gdy powstrzymujemy się od uściślenia i nie mówimy „święć się w nas”, mówimy tym samym „we wszystkich”.

BĄDŹ WOLA TWOJA...

Jesteśmy wezwani do jej pełnienia na wzór
Jezusa Chrystusa.

4. Według tej samej formuły mówimy dalej: „Bądź wola Twoja w niebie i na ziemi”. Nie jakoby ktoś przeszkadzał w wypełnianiu się woli Bożej i stąd życzymy Mu spełnienia się Jego woli, ale prosimy, aby Jego wola stała się we wszystkich. Według obrazowego wyjaśnienia ciała i ducha jesteśmy niebem i ziemią¹⁹. Nawet gdyby jednak należało to rozumieć dosłownie, to i tak znaczenie prośby jest to samo. Mianowicie, aby wola Boża spełniła się w nas na ziemi i oczywiście aby mogła spełnić się także w niebie. Cóż innego chce Bóg, jeśli nie ogarnąć nas według swojej nauki? Prosimy przeto, aby nam udzielił istoty i mocy swej woli, byśmy zbawieni zostali w niebie

---

¹⁹ Jest to przykład typologicznej, czyli figuratywnej interpretacji Pisma Świętego. Podobne wyjaśnienia stosował św. Paweł; por. Ga 4,21nn.

O modlitwie

i na ziemi, bo Jego wola zawiera w sobie pełne zbawienie przybranych [dzieci].

Wolą Bożą jest i to, co Pan wypełnił przez nauczanie, działanie i cierpienie. Jeśli bowiem On sam mówił, że nie pełni swojej woli, ale Ojca²⁰, to bez wątpienia wszystko, co czynił, było wolą Ojca. Teraz jesteśmy wezwani do tego, jakby do wzoru, abyśmy nauczali, działali i cierpieli aż do śmierci. Możliwość wypełnienia tego zawdzięczamy woli Bożej. Mówiąc tedy: „bądź wola Twoja”, życzymy w tym dobrego samym sobie, bo nie ma nic złego w woli Bożej, nawet jeśli ktoś zasłużył na coś przeciwnego.

Tymi słowami zachęcamy się też do wytrwałości, gdyż i Pan wobec cierpienia zechciał pokazać na własnym ciele jego słabość. Mówił: „Ojczy, oddal ode Mnie ten kielich”, lecz zaraz dodał: „jednak nie moja, lecz Twoja wola niech się stanie”²¹. On sam był wolą i mocą Ojca, a jednak dla okazania należynej wytrwałości poddał się woli Ojca.

PRZYJDŹ KRÓLESTWO TWOJE...

Modlimy się o jego przyjsie na końcu świata, czego z utęsknieniem oczekujemy.

5. Słowa „Przyjdź królestwo Twoje” dotyczą tego samego co i „bądź wola Twoja” – oczywiście w nas.

---

²⁰ J 6,38.

²¹ Łk 22,42.

Bo kiedy Bóg nie panuje, jeśli w Jego ręku są serca wszystkich królów²²? Czegokolwiek sobie życzymy, do Niego się zwracamy i Jemu przypisujemy to, czego od Niego oczekujemy. Skoro więc urzeczywistnienie królestwa Pańskiego związane jest z wolą Bożą i z naszym niepewnym położeniem²³, to jak mogą niektórzy żądać zwłoki dla świata, skoro królestwo Boże, o którego przyjście prosimy, zdąży do skończenia świata? Pragniemy jak najwcześniej panować i więcej nie pozostawać w niewoli. Choćby więc nawet w modlitwie nie było nakazu prośby o przyjście Królestwa, to sami musielibyśmy to innymi słowami wyrazić, spiesząc do wypełnienia naszej nadziei. Dusze męczenników z utęsknieniem wołają u stóp ołtarza do Pana: „dokądże, Panie, nie pomścisz naszej krwi na mieszkańcach ziemi?”²⁴. Zemsta za nich zależna jest od końca świata.

Niech zatem przyjdzie, Panie, Twe królestwo, przedmiot pragnienia chrześcijan, przerażenie dla pogan, radość aniołów, z powodu którego jesteście prześladowani, a więc tym bardziej modlimy się o nie.

---

²² Prz 21,1.

²³ Chodzi o przemijalność świata; por. TERTULIAN, *Apologetyk* 32 i 39. Wyd. polskie: tłum. J. SAJDAK, POK 20, Wydawnictwo Uniwersyteckie, Poznań 1947.

²⁴ Ap 6,10.

O modlitwie

CHLEBA NASZEGO POWSZEDNIEGO...

Duchowo chodzi o samego Chrystusa,
chleb życia. Dosłownie zaś o chleb na dziś,
bo według Chrystusa nie należy się martwić
o jutro.

6. Mądrość Boża zaprowadziła piękny porządek w modlitwie, tak że po rzeczach niebieskich, to jest po imieniu Bożym, woli Bożej i królestwie Bożym, dała miejsce prośbom dotyczącym ziemskich potrzeb. Także Pan powiedział: „szukajcie najpierw Królestwa, a wtedy i to będzie wam dodane”²⁵. Mimo to jednak słowa „chleba naszego powszedniego daj nam dzisiaj” winniśmy rozumieć raczej duchowo. Chrystus bowiem jest naszym chlebem, ponieważ życie to Chrystus i życie to chleb. Powiedział: „Ja jestem chlebem życia”²⁶, i nieco wcześniej: „chlebem jest słowo Boga żywego, które zstąpiło z nieba”²⁷. Również dlatego, że Jego ciało jest nazwane chlebem: „To jest ciało moje”²⁸. Gdy przeto prosimy o chleb codzienny, chcemy osiągnąć wieczność w Chrystusie i zjednoczenie z Jego ciałem.

Można jednak to wyrażenie wziąć i w znaczeniu dosłownym, oczywiście nie w oderwaniu od religii i bez nauki. Każę mianowicie prosić o chleb, który

---

²⁵ Mt 6,33.

²⁶ J 6,35.

²⁷ J 6,33.

²⁸ Łk 22,19.

jest potrzebny tylko wiernym, bo o inne rzeczy starają się poganie²⁹. Tego też dowodzi w przykładach i wyjaśnia w przypowieściach, gdy mówi: „czyż ojciec odbiera chleb synom i daje psom?”³⁰, czy też: „czyż proszącemu o chleb synowi daje kamień?”³¹. Pokazuje bowiem, czego dzieci mogą się spodziewać od Ojca. Także i ten, który w nocy kołatał, pukał o chleb³². Słusznie przeto Pan dodał: „daj nam dzisiaj”, bowiem przedtem upomniał: „nie troszczcie się o dzień jutrzejszy, co będziecie jedli”³³. Dla tej nauki zastosował przypowieść o owym człowieku, który w przewidywaniu urodzaju myślał o powiększeniu swych spichlerzy, a tej samej nocy miał umrzeć³⁴.

ODPUŚĆ NAM NASZE WINY...

Bóg przebaczy nam, jeśli i my przebaczymy
i darujemy.

7. Stosowne jest, byśmy rozważywszy szczodroliwość Bożą, prosili też o Jego miłosierdzie. Bo cóż nam pomoże pokarm, jeśli w rzeczywistości tak będziemy nastawieni względem Niego jak byk do

---

²⁹ Mt 6,32.

³⁰ Mt 15,26.

³¹ Mt 7,9.

³² Łk 11,5.

³³ Mt 6,31.34.

³⁴ Łk 12,16–21.

ofiary [na którą ma być zabity]? Wiedział Pan, że tylko On jest bez grzechu, dlatego uczy nas prosić: „odpuścić nam nasze winy”³⁵. Prośba o przebaczenie jest przyznaniem się do winy, bo kto prosi o odpuszczenie, wyznaje swój grzech. Tak więc widać, że pokuta jest miła Bogu i pragnie On jej bardziej niż śmierci grzesznika.

Dług jest w Piśmie Świętym obrazem przestępstwa, które powinno być poddane pod sąd i karne, jak było w wypadku pana, który słudze darował winę³⁶. Do niego bowiem odnosi się przykład całej przypowieści. A że ten sługa, uwolniony przez pana, nie odpuszcza swemu dłużnikowi, a gdy powiadomiono o tym pana, zostaje on wydany katu, dopóki nie odda ostatniego grosza, odpowiednio do przestępstwa – i my mamy odpuścić naszym winowajcom. Tak też mówi [Chrystus] na innym miejscu, jakby prosząc: „odpuście, a będzie wam odpuszczone”³⁷. Gdy Piotr zapytał, czy siedem razy należy odpuścić bratu, odpowiedział: „raczej siedemdziesiąt siedem”³⁸, aby poprawić Prawo, jako że w Księdze Rodzaju wymierzono zemstę na Kainie siedem, a na Lamechu siedemdziesiąt siedem razy³⁹.

---

³⁵ Słowo greckie i łacińskie na oznaczenie winy zawiera w sobie także pojęcie długu i powinności; por. niżej dziełko Orygenesusa, rozdział 28, przypis 1.

³⁶ Mt 18,23–35.

³⁷ Łk 6,37.

³⁸ Mt 18,21–22.

³⁹ Rdz 4,5.24.

NIE WÓDŹ NAS NA POKUSZENIE...

Pokusy pochodzą od złego, to jest od szatana i przed nim broni nas Bóg.

8. Dla dopełnienia tej prostej i łatwej modlitwy, abyśmy prosili nie tylko o przebaczenie, ale i o odsunięcie [od nas] wszelkich grzechów, dodaje: „I nie wódź nas na pokuszenie”, to jest nie wystawiaj nas na zwodzenie, oczywiście przez tego, który kusi. Z pewnością nie jest tak, by Pan wystawiał na próby, jakby nie znał czyjejs wiary lub cieszył się z upadku. Słabość i złośliwość są czymś szatańskim. Abraham otrzymał rozkaz złożenia w ofierze syna nie dla wypróbowania wiary, lecz dla jej ukazania⁴⁰, aby uczynić go przykładem dla przykazania, które niebawem miało być ogłoszone, że nie wolno wyżej cenić dzieci niż Boga⁴¹. On sam, kuszony przez diabła, ujawnił władcę i twórcę pokusy⁴². Potwierdza to i później: „módlcie się, abyście nie ulegli pokusie”⁴³; bo [uczniowie] byli kuszeni, by opuścić Pana, skłonni bardziej do snu niż do modlitwy⁴⁴. Odpowiada temu zakończenie wyjaśniające, co znaczy: „nie wódź nas na pokuszenie”; znaczy to bowiem: „ale broń nas od złego”.

---

⁴⁰ Rdz 22,1–12.

⁴¹ Łk 14,26.

⁴² Mt 1,1–11; Łk 4,1–13.

⁴³ Łk 22,46.

⁴⁴ Łk 22,45.

O modlitwie

9. Ile w tych paru krótkich słowach dotyka się wypowiedzi proroków, Ewangelii, Apostołów, mów Pana, przypowieści, przykładów i przykazań! Ile równocześnie spełnionych zobowiązań! Cześć Boga w słowie „Ojciec”, świadectwo wiary w „imieniu”, ofiarowanie posłuszeństwa w „woli”, wspomnienie nadziei w „królestwie”, prośba o życie w „chlebie”, wyznanie win w prośbie o ich przebaczenie, obawa przed pokusami w prośbie o opiekę.

Cóż dziwnego?

Tylko Bóg mógł pouczyć, jak chciał, by się do Niego modlono. On sam więc zarządził porządek modlitwy i ożywił ją swoim duchem już wówczas, gdy wyszła z Jego Boskich ust i przez Jego łaskę wstąpiła do nieba, polecając Ojcu to, czego Syn nauczył.

10. Jako że Pan przewiduje potrzeby ludzkie, stąd po przekazaniu pouczenia o modlitwie mówi: „Proście, a otrzymacie”⁴⁵; a są rzeczy, o które musi błagać każdy. Dlatego po odmówieniu nakazanej formuły modlitwy, jak fundamentu, wolno jeszcze dodać inne prośby, pamiętając jednak o przykazaniach, abyśmy się nie znaleźli daleko zarówno od przykazań, jak i od [możliwości] wysłuchania przez Boga.

---

⁴⁵ J 16,24; Mt 7,7; Łk 11,9.

SPIS TREŚCI

WPROWADZENIE	5
Tertulian	11
Cyprian z Kartaginy	15
Orygenes i jego pisma	20
Tertulian z Kartaginy	
O MODLITWIE	41
Modlitwa pochodząca od Boga	43
Ojcze...	45
Święć się imię Twoje....	46
Bądź wola Twoja...	48
Przyjdź królestwo Twoje...	49
Chleba naszego powszedniego...	51
Odpuść nam nasze winy...	52
Nie wódz nas na pokuszenie...	54
Przebaczenie warunkiem skuteczności modlitwy	56
Krytyka zabobonów związanych z modlitwą . . .	57

Spis treści

Św. Cyprian, biskup Kartaginy	
O MODLITWIE PAŃSKIEJ	77
Bóg najpierw pouczał przez proroków, a później przyszedł sam	79
Wartość Modlitwy Pańskiej	80
Zachowanie się na modlitwie.	81
Przykład Anny, matki Samuela, oraz ewangelicznego celnika	83
Modlitwa Pańska	85
Ojcze nasz...	85
Niech się święci imię Twoje...	90
Przyjdź królestwo Twoje...	91
Bądź wola Twoja...	93
Chleba naszego...	98
Odpuść nam nasze winy...	103
Nie wódz nas na pokuszenie....	107
Ale zbaw nas od złego	109
Uwagi dodatkowe	110
Orygenes, kapłan z Aleksandrii	
O MODLITWIE	121
Tajemnica Boga	123
Trudności z modlitwą	125
Bóg pomaga w modlitwie	128
Określenia modlitwy	132
Powody odrzucania modlitwy	137
Ruchy ciała	143
Wolność człowieka	144

Spis treści

Opatrzność	145
Wolność ciał niebieskich	149
Uspodobienie modlącego się	150
Wskazania Pisma Świętego	152
Bóg słucha modlitwy	155
Obcowanie świętych	158
Pomoc aniołów	160
Skuteczność modlitwy	162
Modlitwy w Piśmie Świętym	164
Skuteczność naszej modlitwy	166
Rodzaje modlitwy	170
Modlitwa do Ojca	176
Przedmiot modlitwy	180
Wyższość darów duchowych	182
Komentarz do Modlitwy Pańskiej	185
Warunki modlitwy	187
Bóg jest Ojcem	194
Niebo nie jest miejscem	199
Imię Boże	205
Królestwo Boże	210
Wola Boga	214
Chleb od Boga	220
„Ponadsubstancjalny”	225
Słowo Boże chlebem duszy	228
Dzisiaj	232
Święta żydowskie znakiem świąt wiecznych . .	234
Wieki wieków	235
Nasze długi	237
Przebaczenie	242

Spis treści

Odpuszczenie grzechów	245
Pokusy, trudy i próby	247
Wybawienie od pokus	253
Pożytek z pokus	254
Wybawienie od zła.	264
Uwagi praktyczne	267
Postawy modlitewne	269
Miejsce modlitwy	271
Modlitwa ku wschodowi	275
Struktura modlitwy	276
Zakończenie	278